

social and emotional development of the child and interaction between parent and child; possession of skills of traditional speech therapy diagnostics allowing for the establishment of contact with an autistic child; knowledge of alternative communication systems. The article also shows the scale of the formation of speech understanding levels described N. Zhukova, E. Mastuykova, T. Filicheva, which defined: the zero, situational, nominative, predictive, the dissected levels of speech understanding. Communicative development of the child is invited to assess the stages allocated F. Sussman: stage needs, stage of requests, early stage of communication, partnership stage. There is an example of the speech therapy diagnostics of a child with autism to detect the level of formation of speech understanding and communication phase in this article.

*Key words:* autism spectrum disorder, the characteristics of competency-speech therapy teacher, diagnostics communicative speech development, speech understanding, communication stages.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2016 р.

Прийнято до друку 29.02.2016 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 378.091.31:376 – 056.313

**О. В. Ільченко, В. В. Тарасова**

### **ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ**

Однією з основних проблем підготовки до шкільного навчання є формування у дошкільників мовленнєвої функції, що не лише забезпечує соціальну адаптацію дитини і є знаряддям комунікації, але й зумовлює її готовність до засвоєння шкільних знань, зокрема, з предметів мовного циклу.

Реалізація на практиці основних завдань цієї підготовки неможлива без розробки адекватних методів корекційно-розвивального та попереджувального навчання дошкільників з розумовою відсталістю.

У зв'язку з цим виникає необхідність визначити пріоритетні напрямки цієї підготовки, якими повинно стати формування у дітей практичних мовленнєвих знань, вербальних дій та операції з мовними знаками, які зумовлюють не лише достатній рівень сформованості усного мовлення, але і сприятимуть якісному оволодінню дитиною шкільних програм, зокрема з предметів мовного циклу.

Порушення мовлення у розумово відсталих дітей досліджувалися М. Хватцевим, Р. Левіною, Г. Каше, Д. Орловою, М. Савченко, Є. Соботович, Є. Гопиченко, Р. Лалаевой та іншими.

Так для нормального протікання процесів мовлення необхідне збереження та повноцінне функціонування центральних і периферичних відділів аналізаторних систем, їх координована робота (Б. Ананьєв, А. Лурія, та інші); гарний стан зорових і моторних функцій (Є. Гурьянов, М. Безруких, С. Єфімова та інші); усвідомлення власного мовлення та оволодіння ним (Л. Виготський, М. Хватцев, Р. Левіна, Д. Эльконін, Р. Лалаєва та інші); достатній рівень сформованості уваги, пам'яті, мислення, різних розумових операцій (Л. Виготський, Н. Алгазіна, І. Прищєпова та інші), емоційно-особистісна зрілість дитини (Л. Виготський, І. Домашенко, В. Мухина та інші).

Відомо, що до початку шкільного навчання діти з порушеннями розумового розвитку опановують мовленнєву діяльність у мірі достатній для спілкування. Вони можуть висловлювати свої потреби, прохання, використовувати мовлення в актах комунікації з дорослими й однолітками. Проте дослідження мовленнєвої діяльності дітей з вадами інтелекту дозволили визначити цілий ряд специфічних особливостей цього процесу, зокрема, неточність, неповнота, поверховість тощо [6].

Порушення засвоєння мовлення виявляються передусім у не сформованості у дитини «мовленнєвої компетенції» (системи практичних знань про звукову, лексичну, граматичну будову мови, які дозволяють породжувати й розуміти різні типи мовленнєвих висловлювань) та в незасвоєнні у зв'язку з цим самих мовленнєвих норм.

Важливим, але досі неврахованим достатньою мірою аспектом мовленнєвої підготовки дошкільників з розумовою відсталістю є формування у них дій та операцій з мовними знаками, які входять до структури діяльності використання мовлення (комунікативний компонент мовленнєвої діяльності).

Важливою складовою дії розуміння висловлювань є процес утримання її складної багатоопераційної структури. Порушення названого процесу може спричинити таку ситуацію, коли, незважаючи на розуміння окремих складових елементів вислову, дитина не розуміє вислів у цілому. Це відбувається внаслідок «випадання» зі структури мовленнєвої дії тієї чи іншої операції, особливо в умовах збільшення навантаження на оперативну пам'ять та увагу.

Обидва компоненти мовленнєвої діяльності (і лінгвістичний, і комунікативний) перебувають у тісній взаємодії. Однак до останнього часу в програмах корекційного навчання з розвитку мовлення дітей з розумовою відсталістю пріоритет віддавали переважно формуванню лінгвістичного компонента мовленнєвої діяльності. Робота ж із розвитку складових комунікативного компонента була представлена вкрай фрагментарно, що негативно впливало на загальний рівень готовності зазначеної категорії дітей до засвоєння шкільних знань, зокрема з предметів мовного циклу.

Мета статті – висвітлити та охарактеризувати особливості лінгвістичного та комунікативного компоненту мовленнєвої діяльності

дітей старшого дошкільного віку з порушенням інтелектуального розвитку.

Становлення мовлення розумово відсталої дитини здійснюється своєрідно й з великим запізненням. Вона пізніше й менш виражено вступає в емоційний контакт із матір'ю. У віці близько року у розумово відсталої дитини можна спостерігати патологічну реакцію на мовлення дорослого. Ця реакція проявляється в тому, що звукові комплекси, вимовлені дітьми, бідні й характеризуються зниженим емоційним забарвленням. У них слабо виражене прагнення наслідувати мовлення дорослого. Вони не реагують на найпростіші ситуативні команди, уловлюють лише інтонацію, але не зміст зверненого до них мовлення [2].

Здорова дитина 3-4 років уже має більший словниковий запас, її активне мовлення носить майже правильну граматичну норму, а фонетичні помилки вимови залишаються лише у вигляді дрібних виключень.

У той же час у дитини-олігофрена розрізнення на слух і вимова слів і фраз виникає значно пізніше. Мовлення її вбоге й неправильне. Основні причини, що обумовили такий стан мовлення, – слабкість замикальної функції кори, повільне вироблення нових диференційованих умовних зв'язків у всіх аналізаторах, а іноді переважно в якому-небудь одному. Значну негативну роль грає також загальне порушення динаміки нервових процесів, що утрудняє встановлення динамічних стереотипів – зв'язків між аналізаторами.

Недорозвинення мовлення може бути обумовлене в першу чергу нестійкими диференційованими умовними зв'язками в області слухового аналізатора, що повільно формуються. Через це дитина довго не диференціює звуків мовлення оточуючих людей, довго не засвоює нових слів і словосполучень. Вона не глуха, вона чує навіть тихий шерех або ізольований звук, вимовлений батьками, але звуки зверненого до неї зв'язного розмовного мовлення сприймаються дитиною нерозчленовано [2, с. 56]. Це схоже на те, як дорослі чують мовлення іноземців. Така дитина виділяє й розрізняє лише деякі слова. Процес виділення цих сприйнятих адекватно слів з мовлення навколишніх відбувається зовсім іншим, більше повільним темпом, чим у нормі. Це і є перша, основна причина запізненого й неповноцінного розвитку мовлення. Але й далі, коли ці слова вже виділені й упізнаються як знайомі, відомі, вони усе ще сприймаються нечітко. Розумово відсталі діти погано розрізняють подібні звуки, особливо приголосні.

Перші нечисленні слова, неточно вимовлені, з'являються в розумово відсталих дошкільників в 2-3 роки або навіть в 5 років. Це переважно іменники – назви предметів найближчого оточення й дієслова, що позначають часто виконувані дії. Окремі дошкільники навіть в 5 років користуються словами лепету або вимовляють лише перший склад потрібного слова. Фонетичний лад мовлення майже у всіх дітей до

початку шкільного навчання виявляється сформованим далеко не повністю. Виключення зустрічаються досить рідко.

Старші дошкільники хоча й із труднощами, але користуються мовленнєвим спілкуванням. Їм складно брати участь у бесіді, а тим більше складними виявляються оповідання за картинкою, переказ почутого простого тексту або словесна передача побаченої або пережитої події. Це вдається їм зробити лише за допомогою питань і підказок [2].

Мовленнєву діяльність забезпечують специфічні мовленнєві та загальнофункціональні психологічні механізми. Останні тісно пов'язані з пізнавальними процесами, передусім пам'яттю, увагою, мисленням.

Деякі слова в мовленні не можна прямо співвіднести з тим чи іншим конкретним предметом. Цілий ряд слів – це складні поняття, що формуються поступово в міру накопичення знань, соціального досвіду, розуміння значення цих слів у контексті (наприклад, таке слово, як добрий, лютий, весна, зима тощо). У дітей з розумовою відсталістю накопичення досвіду відбувається сповільнено та спотворено, і не тільки через дефект пізнавальної діяльності, але й через зниження пізнавальної активності.

Засвоєння граматичної системи мовлення і, насамперед, значеннєвої (семантичної) структури речення вимагає того, щоб дитина структурно сприймала ситуацію, тобто диференціювала б у ній практичним способом виробника дії, саму дію, предмет, на який спрямована дія. Діти з розумовою відсталістю тривалий час сприймають ситуацію глобально, нерозчленованою.

Засвоєння значення цілого ряду граматичних категорій пов'язане з розвитком особливого виду розумової діяльності – це численні зіставлення слів за звучанням і значенням (наприклад, слон – слони, пішов – пішла тощо), практичне виділення елементів, за рахунок яких утворюється різниця в значенні, типізація цього значення, його диференціація з іншими значеннями.

Значну роль відіграє мислення й у процесі породження мовленнєвого висловлювання: створення семантичної програми висловлювання, вибір мовних одиниць (слів, граматичних форм) відповідно до їхнього значення, контроль за побудовою висловлювання – усі ці операції здійснюються механізмами, що належать до рівня інтелектуальної діяльності.

Так само чітко простежується роль мислення у дії розуміння висловлювання, яка будується з одночасним урахуванням значення всіх його складових одиниць, що передбачає взаємозв'язок різних рівнів аналізу й синтезу.

Таким чином, аналіз структури мовленнєвої діяльності у зазначеному аспекті засвідчує роль, яку відіграє мислення у засвоєнні мови у процесах її використання з комунікативною метою.

Проте це стосується не тільки лексико-граматичної будови мовлення. Оволодіння його звуковою системою також неможливе без певного рівня розвитку аналітико-синтетичної діяльності: для засвоєння

фонематичної будови слова і її реалізації у звуковому мовленні необхідна сформованість слухових і вимовних диференційовок. Водночас відомо, що процес формування будь-яких диференційовок, у тому числі й названих, при порушеннях розумового розвитку відбувається значно повільніше, ніж у нормі. Встановлено, що всі діти проходять такий етап у розвитку, коли через функціональну незрілість мовнорухового аналізатора не можуть правильно відтворювати звуковий склад слів. Але у нормі діти дуже швидко починають усвідомлювати мовні норми та дефекти власного називання слів. Це усвідомлення є найважливішим стимулом для розвитку моторних функцій мовленнєвого апарату й удосконалювання правильної вимови [2].

Роботу з розумово відсталими дітьми дошкільного віку починають із формування самої дії розуміння мовлення. Із цією метою вчать співвідносити почуті прості речення, тексти з відповідними предметами й діями. Для цього варто рекомендувати наступні вправи: виконання дії із предметами по словесній інструкції педагога; виконання дітьми дій з іграшками в процесі читання педагогом окремих речень і елементарних зв'язних текстів; читання педагогом складених ним оповідань за серією сюжетних картинок, і співвіднесення дітьми кожного речення з відповідною сюжетною картинкою.

Важливо в процесі цих вправ використовувати мовний матеріал, що ускладнюється. Однак на даному етапі він повинен містити в собі тільки ті мовні знаки, значеннями яких дитина володіє (далі наводяться зразки таких текстів). Тому формування дії розуміння мовлення проводиться й на всіх наступних етапах роботи по мірі розширення в дитини пасивного словника, а також обсягу граматичних структур, що розуміються нею [3, 7].

Процес розуміння мовлення або декодування являє собою складну мовну дію, спрямовану на переробку мовних сигналів, сприйнятих у їх фізичних (акустичних) характеристиках у систему мовних значень.

Це складний і багатоступеневий процес, саме тому виділяють три рівні сприйняття мовлення: сенсорний, перцептивний, значеннєвий.

Для того, щоб зрозуміти висловлення, необхідно насамперед упізнати усі слова, що входять до нього. Як відомо, у людини, що оволоділа мовою й мовленням, слова запам'ятовуються в пам'яті в їхній матеріальній оболонці – у формі слухорухових образів. Ці слухорухові образи відповідають фонемному складу слова. Кожний такий слухоруховий образ співвіднесений з певним предметом, явищем, тобто зі змістом або значенням.

Процес розуміння мовлення починається зі сприйняття ритміко-інтонаційної структури речення й членування його на окремі звукозначення або слова, сприйняття звукового складу слів – фізичних, акустичних ознак, що входять у слово звуків. По слуховим нервам цей сигнал передається в мозкові центри. У первинній слуховій корі на сенсорному рівні сприйняття відбувається обробка акустичної інформації, укладеної в слові: виділяються послідовні сегменти (частини

слова), що відповідають мовленнєвим одиницям (складам), здійснюється їхній акустичний аналіз (виділяються шумові й голосові ділянки, характеристики фонемних переходів тощо Л. Чистович, В. Кожевников, И. Вартамян). Для розуміння значення слова потрібна його подальша обробка – виділення в зазначених акустичних ознаках звукового сигналу постійних корисних ознак фонем і їхнє розрізнення по цих ознаках (фонематичне розрізнення). Як тільки ці ознаки виявляються виділеними, відбувається впізнавання звукового складу слова, в результаті звірення сприйнятого і переробленого зазначеним способом акустичного сигналу, із слухоруховим образом слів (еталоном) що зберігається в пам'яті. Це перцептивний рівень сприйняття (Л. Чистович, І. Зимня, Е. Соботович).

Однак для впізнавання фонемного складу слова необов'язково розрізнити всі звуки, що входять в нього. Людина, що володіє мовленням, на підставі впізнавання перших звуків слова передбачає його наступні елементи, тобто відбувається імовірнісне прогнозування звукового складу слова.

Глибинний рівень розуміння мовлення, як показують дослідження афазіологів, значною мірою забезпечується збереженістю й певним рівнем розвитку симультанних синтезів, тобто можливістю одночасного охоплення всіх значеннєвих компонентів висловлення.

Пам'ять як загальнофункціональний механізм представлена в мовленнєвій діяльності двома видами: оперативною і довготривалою.

Довготривала пам'ять забезпечує запам'ятовування, зберігання і відтворення звукових оболонок мовленнєвих знаків, їхніх значень, практичних правил їхньої поєднуваності в мові, що і зумовлює залучення названої психічної функції до структуру різноманітних дій мовленнєвої діяльності [5].

Короткочасна ж пам'ять забезпечує утримання складної багатоопераційної структури мовленнєвих дій: їхніх алгоритмів; мовленнєвих зобов'язань, які накладаються головним словом (реченням) по відношенню до залежного слова (підрядного речення); смислової програми висловлювання тощо.

Увага як загальнофункціональний механізм мовленнєвої діяльності створює необхідний рівень зосередження і спрямованості свідомості, що забезпечує підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної та ін. активності індивіда. У цій своїй ролі увага виступає як засіб протікання всіх пізнавальних процесів пам'яті, мислення, сприймання, і завдяки цьому зумовлює розвиток і функціонування як мовленнєвої діяльності в цілому, так і окремих її складових зокрема [7].

Сприйняття мовленнєвого повідомлення включає процес імовірнісного прогнозування, тобто передбачення наступних звуків у слові, слів у реченні у відповідній граматичній формі. Імовірнісне прогнозування є приватним проявом загального закону, що випереджає відбиття дійсності. Мовленнєве сприйняття може характеризуватися



різною глибиною й рівнем прогнозування як ходу розвитку думки, так і появи найбільш імовірнісного для даного контексту слова.

Вади утримання дітьми складної структури мовленнєвих дій стають на перешкоді правильного розуміння та породження мовленнєвих висловів навіть за умови використання у них добре засвоєного мовного матеріалу [3; 7].

Отже, результати дослідження сформованості процесу розуміння мовленнєвих висловів різної структури дітьми дошкільного віку з легким ступенем розумової відсталості доводять що мовленнєві дії особливо чітко проявляються під час сприймання дітьми з розумовою відсталістю складних логіко-граматичних конструкцій, розуміння яких вимагає обов'язкового врахування всіх семантичних компонентів висловлювання, а отже має досить складну структуру і, відповідно, вимагає високого рівня сформованості процесу утримання всіх її складових. Для розумово відсталих дітей ці вміння не є такими, що формуються самостійно, а тому цьому треба спеціально вчити дітей.

#### **Список використаної літератури**

**1. Данилкина Г. И.** Об изменении содержания устных связных высказываний учащихся младших классов вспомогательной школы / Г. И. Данилкина // Шестая научная сессия по дефектологии – М., 1971. – С. 146 – 147. **2. Исаев Д. Н.** Умственная отсталость детей и подростков / Д. Н. Исаев. – М. : Речь, 2007. – 163 с. **3. Кузнецова Г. В.** Особенности понимания речи окружающих взрослых умственно отсталыми детьми 4-5 лет. / Г. В. Кузнецова // Дефектология. – 1978. – №2. – С. 67 – 72. **4. Лалаева Р. И.** Нарушения устной речи и система их коррекции у умственно отсталых детей. Учебное пособие к спецкурсу / Р. И. Лалаева. – Ленинград : Изд-во ЛГПИ им. Герцена, 1988. – 72 с. **5. Лурия А. Р.** Основы нейропсихологии / А. Р. Лурия. – М. : Просвещение, 1973. – 374 с. **5. Соботович Е. Ф.** Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции / Е. Ф. Соботович. – К. : ІЗМН, 1995. – 203 с. **6. Соловьев И. М.** Психология познавательной деятельности нормальных и аномальных детей / И. М. Соловьев. – М. : Просвещение, 1966. – 224 с.

#### **Ільченко О. В., Тарасова В. В. Особливості мовленнєвого розвитку дітей з порушеннями інтелекту**

У статті розкривається необхідність визначити пріоритетні напрямки мовленнєвої підготовки розумово відсталих дітей. Зазначаються основні форми роботи з дітьми якими рекомендовано оперувати для формування у дітей практичних мовленнєвих знань, вербальних дій та операції з мовленнєвими знаками, що зумовлюють не лише достатній рівень сформованості усного мовлення, але і будуть сприяти якісному оволодінню дитиною шкільних програм, зокрема з предметів мовленнєвого циклу. Звертається увага на те, що результати

дослідження сформованості процесу розуміння мовленнєвих висловів різної структури дітьми дошкільного віку з легким ступенем розумової відсталості доводять, що мовленнєві дії особливо чітко проявляються під час сприймання дітьми з розумовою відсталістю складних логіко-граматичних конструкцій, розуміння яких вимагає обов'язкового врахування всіх семантичних компонентів висловлювання, що вимагає високого рівня сформованості процесу утримання всіх її складових.

*Ключові слова:* мовленнєвий розвиток, інтелект, порушення інтелекту, діти з легким ступенем розумової відсталості, мовлення, мова, мовленнєва функція.

**Ильченко О. В., Тарасова В. В. Особенности речевого развития детей с нарушениями интеллекта**

В статье раскрывается необходимость определить приоритетные направления языковой подготовки умственно отсталых детей. Указываются основные формы работы с детьми которыми рекомендуется оперировать для формирования у детей практических языковых знаний, вербальных действий и операции с языковыми знаками, обуславливающие не только достаточный уровень сформированности устной речи, но и будут способствовать качественному овладению ребенком школьных программ. Обращается внимание на то, что недостатки сложной структуры речевых действий становятся препятствием для правильного понимания и порождения речевых высказываний даже при использовании в них хорошо усвоенного языкового материала.

В статье подчёркивается, что для умственно отсталых детей эти умения не являются формирующиеся самостоятельно, а потому этом надо специально учить детей.

*Ключевые слова:* речевое развитие, интелект, нарушение интелекта, дети с легкой степенью умственной отсталости, речь, язык, речевая функция.

**Ichenko O. V., Tarasova V. V. The peculiarities of the speech development children of learning disability**

The article deals with the need to identify priority are as of language training of mentally disabled children. Identifies the main forms of work with children whom it is recommended too the formation of the children of practical languages kills, verbal actions and operations with linguistic signs, due not only to an adequate level of formation of speech, but will also contribute to the qualitative mastery of a child of school programs, in particular on the subjects of linguistic cycle.

It is noted that the process of understanding speech or decoding is a complex language actions aimed at processing speech signals, sensed in their physical (acoustic) characteristics of the system of linguistic meanings. It is noted that this is a complex and multistep process, which



is conventionally divided into three levels of speech perception-sensory, perceptual, semantic. It determines the depth level of understanding speech, largely allows simultaneous coverage of all the semantic components of the utterance. Attention is drawn to the fact that the shortcomings of the content children of the complex structure of speech acts are an obstacle to the proper understanding and generation of speech utterances, even when using them are well as simulated language material. In this connection, it is recommended to work with mentally retarded children of pre-school age begin with the formation of the action to understand speech. For this purpose, taught simple sentences, the texts with the corresponding objects and actions. To do so, recommend the following exercise: perform actions with the objects on the verbal instructions of the teacher.

*Key words:* speech development, intelligence, intellectual disabilities, children with mental retardation, speech, language, speech function.

Стаття надійшла до редакції 03.01.2016 р.

Прийнято до друку 29.02.2016 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Рассказова О. І.

УДК 37.035.6

**І. А. Мурсамітова, О. А. Брюховецька**

### **ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ТА УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ЛАНКИ ЗАСОБАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА**

Дитинство – це важливий і неповторний період формування особистості. Саме в цей період дитина формується фізично, психічно, інтелектуально, здобуває необхідні знання, вміння та навички. В цей період діти потребують приділення найбільшої уваги. Від розумного ставлення до дитячих проблем, інтересів та потреб залежить доля кожної дитини у формуванні цілісної особистості.

В наш час зміст дошкільної освіти спрямований на збереження дитячої субкультури, зорієнтований на цінності та інтереси дитини. У свідомості дитини-дошкільника закладаються фундаментальні світоглядні поняття, моральні цінності, переконання. Першим соціальним осередком дитини є сім'я. Тому так важливо дати системні знання про сім'ю, родину, історію свого роду.

У дошкільному віці великий вплив на формування особистості дитини має українська художня діяльність, яка є провідним засобом естетичного і національного виховання дітей.

Сьогодні Україна вибрала свою незалежність, роздобула власну державу, відроджується історична пам'ять народу, культура, мова, а також